

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشکده معماری و هنر

گروه معماری

گرایش معماری

«طراحی خانه شعر و ادب پارسی در جوار آرامگاه حافظ»

برقراری پیوند میان معماری امروز ایران و عرفان اسلامی

از

کیانا مالکی شجاع

استاد راهنما

دکتر محمد مهدی رئیس سمیعی

شهریور ماه ۱۳۹۳

تقدیر و تشکر

پس از حمد خداوند منان و استعانت از درگاه ایشان برای توفیق بیشتر در کسب دانش و استفاده شایسته از آن؛ بر خود لازم می‌دانم که از همه سرورانی که در پیشبرد این پایان‌نامه نقش داشته‌اند؛ تقدیر و تشکر بعمل آورم. از استاد ارجمند آقای دکتر محمد مهدی رئیس سمیعی که زحمت راهنمایی و مشاوره پایان‌نامه را تقبل کرده‌اند و در تمامی مراحل تحقیق اینجانب را مرهون راهنمایی عالمانه و لطف صبورانه قرار داده‌اند بی‌نهایت سپاسگزارم. از خانواده عزیزم به خصوص پدر و مادر مهربانم به خاطر تلاش‌ها و حمایت‌های بی‌دریغشان تشکر می‌نمایم.

فهرست مطالب:

ت	فهرست مطالب.....
د	فهرست جداول.....
ذ	فهرست تصاویر.....
ش	چکیده فارسی.....
ص	چکیده انگلیسی.....
۱	مقدمه.....
۳	فصل اول: کلیات پژوهش.....
۴	۱-۱. بیان مساله و ضرورت تحقیق.....
۵	۲-۱. فرضیه.....
۵	۳-۱. اهداف.....
۵	۴-۱. سوالات تحقیق.....
۶	۵-۱. قلمرو تحقیق.....
۶	۶-۱. روش کلی پژوهش و مراحل انجام آن.....
۷	۷-۱. پیشینه پژوهش.....
۹	۸-۱. دستاوردهای احتمالی.....
۹	۹-۱. محدودیت‌های تحقیق.....
۹	۱۰-۱. ساختار رساله.....
۱۰	فصل دوم: چارچوب نظری پژوهش.....
۱۱	مقدمه.....
۱۲	۱-۲. جایگاه عرفان در معماری سنتی ایران.....
۱۵	۱-۲-۱. معمار عارف ایرانی.....
۱۷	۲-۱-۲. عناصر شکل دهنده معماری سنتی ایران.....
۱۷	الف. فضا.....
۱۸	ب. شکل.....
۱۹	پ. هندسه.....
۲۲	ت. سطح.....

- ث. رنگ و نور..... ۲۲
- ج. ماده..... ۲۵
- ۳-۱-۲. بیان نمادین در معماری سنتی ایرانی..... ۲۷
- الف. گنبد..... ۲۷
- ب. چهارطاق..... ۲۸
- پ. باغ..... ۲۹
- ت. جلوخان..... ۲۹
- ث. دروازه..... ۳۰
- ۴-۱-۲. نمونه ای از معماری سنتی..... ۳۰
- ۲-۲. جایگاه عرفان در ادبیات فارسی..... ۳۲
- ۱-۲-۲. تعریف عرفان..... ۳۳
- ۲-۲-۲. پیشینه ورود عرفان در ادبیات پارسی..... ۳۴
- ۳-۲-۲. دلایل تمسک جستن به عرفان..... ۳۶
- ۴-۲-۲. زبان عرفان..... ۳۷
- ۵-۲-۲. عارف کیست؟..... ۳۷
- ۶-۲-۲. مراحل رسیدن انسان به عارفی..... ۳۹
- ۷-۲-۲. مفاهیم عرفانی مستتر در اشعار حافظ..... ۴۰
- ۸-۲-۲. طبیعت از منظر حافظ..... ۵۳
- ۹-۲-۲. طریقت: مراحل و مراتب سیر و سلوک عارف..... ۵۵
- ۱۰-۲-۲. نقش عرفان در تأثیرگذاری شعر و معماری بر هم..... ۵۶
- ۳-۲. بررسی رابطه میان شعر و معماری..... ۶۰
- ۱-۳-۲. مقایسه تطبیقی شعر و معماری (مقایسه‌ی ساختاری)..... ۶۰
- الف. فضا سازی در شعر و مقایسه آن با فضا سازی در معماری..... ۶۰
- ب. مفهوم حرکت در شعر و معماری..... ۶۱
- ۲-۳-۲. کاربرد صنایع ادبی در معماری..... ۶۲
- ۳-۳-۲. بررسی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری معماری و شعر..... ۶۳
- الف. الهام بخشی مستقیم..... ۶۴
- ب. الهام بخشی مرکب..... ۶۴

۶۵۴-۳-۲. انهای بهره گیری از شعر و ادبیات در معماری
۶۶خلاصه مباحث مطرح شده در فصل دوم
۶۷فصل سوم: معرفی نمونه‌های موردی
۶۸۱-۳. گروه اول: مجموعه‌های فرهنگی-ادبی
۶۹۱-۱-۳. مجتمع فرهنگی فرشچیان در اصفهان
۷۳۲-۱-۳. فرهنگسرای نیاوران در تهران
۷۶۲-۳. گروه دوم: فضاهای تجلی دهنده‌ی تجربه‌های عرفانی و معنوی
۷۶۱-۲-۳. کلیسای نور
۷۸۲-۲-۳. معبد آب هومپوکوجی
۸۰۳-۲-۳. کلیسای روی آب تادائو آندو
۸۱خلاصه مباحث مطرح شده در فصل سوم
۸۲فصل چهارم: فرآیند طراحی
۸۳مقدمه
۸۴۱-۴. مطالعات بستر طرح
۸۴۱-۱-۴. نظری به سیمای منطقه
۸۴۲-۱-۴. موقعیت جغرافیایی استان فارس
۸۵۳-۱-۴. شهرستان شیراز
۸۵۴-۱-۴. احداث شهر و وجه تسمیه آن
۸۵۵-۱-۴. شهر شیراز و موقعیت جغرافیایی آن
۸۶۶-۱-۴. ویژگی آب و هوایی و اقلیمی شهر شیراز
۸۶الف. دمای هوا
۸۷ب. رطوبت نسبی
۸۸پ. بارندگی
۸۸ت. باد
۸۹ث. تابش خورشید
۸۹ج. توپوگرافی
۸۹۷-۱-۴. روش مورد استفاده برای مکانیابی زمین
۸۹الف. تعیین معیارها

- ب. مشخصات زمین..... ۸۹
- پ. موقعیت مجموعه در رابطه با ساخت اصلی شهر..... ۹۰
- ت. سهولت دسترسی به مجموعه برای عموم مردم..... ۹۱
- ث. وجود فضای پارکینگ..... ۹۱
- ج. تراکم جمعیت و تردد..... ۹۲
- چ. مساحت زمین..... ۹۲
- ح. همسایگی..... ۹۲
- خ. نزدیکی به مراکز سیاحتی و توریستی..... ۹۳
- د. دید و منظر..... ۹۳
- ذ. کمبود سطح کاربری فرهنگی..... ۹۳
- ۲-۴. طرح..... ۹۵
- ۱-۲-۴. تحلیل سایت..... ۹۵
- الف. تحلیل موقعیت سایت..... ۹۵
- ب. دسترسی های سایت..... ۹۵
- پ. تحلیل اقلیمی..... ۹۶
- ۲-۲-۴. ارتباطات فضایی..... ۹۶
- ۳-۲-۴. احکام طراحی..... ۹۹
- الف. احکام برگرفته از معماری سنتی و مفاهیم معنوی آن..... ۱۰۰
- ب. احکام بر اساس مقایسه شعر و معماری (از لحاظ ساختاری)..... ۱۰۰
- پ. احکام بر اساس بررسی غزلیات حافظ با مضامین عارفانه (از لحاظ مفهومی)..... ۱۰۰
- ت. احکام بر اساس نتایج حاصل از بررسی خود مجموعه حافظیه..... ۱۰۱
- ث. احکام بر اساس نتایج حاصل از بررسی مراکز فرهنگی (از لحاظ عملکردی)..... ۱۰۲
- ج. احکام بر اساس نتایج حاصل از بررسی آثار مفهومی معاصر..... ۱۰۲
- چ. احکام بر اساس نتایج حاصل از بررسی آثار مفهومی تادائو آندو..... ۱۰۳
- ۴-۲-۴. فرآیند طراحی..... ۱۰۴
- الف. کانسپت حجمی شماره ۱..... ۱۰۴
- ب. کانسپت حجمی شماره ۲..... ۱۰۵
- پ. کانسپت حجمی شماره ۳..... ۱۰۶

۱۰۷	ت. کانسپت حجمی شماره ۴
۱۰۸	ث. کانسپت حجمی شماره ۵
۱۰۹	۴-۲-۵. ایده های اصلی طرح
۱۱۰	۴-۲-۶. بهره گیری از اشعار عرفانی حافظ در طراحی مجموعه
۱۱۸	۴-۲-۷. برنامه فیزیکی
۱۱۸	الف. سرانه‌ها
۱۲۱	ب. مساحت‌ها
۱۲۲	پ. جانمایی اولیه‌ی حوزه‌های عملکردی در سایت
۱۲۲	ت. دسترسی‌ها و نحوه‌ی ارتباط حوزه‌ی عملکردی
۱۲۳	ث. دیاگرام‌های فضایی حوزه‌ها
۱۲۵	ج. جانمایی نهایی حوزه‌های عملکردی در سایت
۱۲۷	منابع
۱۳۰	پیوست‌ها

فهرست جداول

- جدول ۴-۱. متوسط درجه حرارت سالیانه شهر شیراز..... ۸۶
- جدول ۴-۲. رطوبت نسبی حداقل و حداکثر ماهیانه در شیراز. ۸۷
- جدول ۴-۳. گروه بندی رطوبتی..... ۸۷
- جدول ۴-۴. جهت بادهای غالب و بادهای درجه دوم در شیراز..... ۸۸
- جدول ۴-۵. کمبود کاربری فرهنگی ناحیه ای در مناطق ۹ گانه شهر شیراز (سال ۱۳۷۴) بر حسب متر مربع..... ۹۴
- جدول ۴-۶. سرانه‌ها در طراحی مجموعه..... ۱۱۸
- جدول ۴-۷. مساحت بخش‌های مختلف مجموعه..... ۱۲۱

فهرست تصاویر

- تصویر ۱-۲. مسجد شیخ لطف‌الله. ۱۳
- تصویر ۲-۲. زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله، نقوش اسلیمی سعی در تجلی وحدت. ۱۵
- تصویر ۳-۲. اشکال هندسی در طبیعت، از قبیل دانه‌های برف، نشانه‌های هندسی تشابه و تقارن. ۱۸
- تصویر ۴-۲. خانه کعبه، ماندالایی زنده. ۲۱
- تصویر ۵-۲. پیوند مربع و دایره، چارتاکی نیاسر کاشان. ۲۱
- تصویر ۶-۲. نور نماد تجلی خداوند در فضا، مسجد شیخ لطف‌الله. ۲۲
- تصویر ۷-۲. ساباط، مثالی از حضور مؤثر نور و تجلی زمان در معماری ایرانی. ۲۳
- تصویر ۸-۲. مقرنس، ورودی مسجد شیخ لطف‌الله. ۲۴
- تصویر ۹-۲. رنگ در معماری ایرانی. ۲۵
- تصویر ۱۰-۲. گنبد مسجد شیخ لطف‌الله. ۲۷
- تصویر ۱۱-۲. چهارطاق، نیاسر کاشان. ۲۸
- تصویر ۱۲-۲. باغ و حیاط مرکزی، نمادی از بهشت در معماری ایرانی. ۲۹
- تصویر ۱۳-۲. باغ و حیاط مرکزی، نمادی از بهشت در معماری ایرانی. ۲۹
- تصویر ۱۴-۲. ایوان، فضایی انتقالی در معماری ایرانی، کاخ چهل ستون اصفهان. ۲۹
- تصویر ۱۵-۲. دروازه در معماری سنتی ایران. ۳۰
- تصویر ۱۶-۲. ورودی مسجد شیخ لطف‌الله. ۳۱
- تصویر ۱۷-۲. فضای انبساطی گنبد خانه. ۳۱
- تصویر ۱۸-۲. نقوش اسلیمی و خطوط قرآنی در فضای داخلی. ۳۲
- تصویر ۱۹-۲. آرامگاه حافظ شیرازی. ۵۴
- تصویر ۲۰-۲. پلان شماتیک حافظیه. ۵۶
- تصویر ۲۱-۲. باغ جنوبی آرامگاه، نماد دنیای مادی و ظواهر فریبنده. ۵۷
- تصویر ۲۲-۲. تالار و ایوان مابین باغ ورودی و صحن شمالی آرامگاه. ۵۸
- تصویر ۲۳-۲. تالار و ایوان مابین باغ ورودی و صحن شمالی آرامگاه. ۵۸
- تصویر ۲۴-۲. نمایی از بارگاه حافظ، گنبد آرامگاه نماد آسمان بوده. ۵۹
- تصویر ۱-۳. مجتمع فرهنگی فرشچیان. ۶۹
- تصویر ۲-۳. فضای مرکزی مجتمع فرهنگی فرشچیان. ۶۹
- تصویر ۳-۳. ورودی مجتمع فرهنگی فرشچیان. ۷۰

- تصویر ۳-۴. حیاط مجتمع فرهنگی فرشچیان..... ۷۱
- تصویر ۳-۵. حوض آب در مجتمع فرهنگی فرشچیان..... ۷۱
- تصویر ۳-۶. فضای داخلی مجتمع فرهنگی فرشچیان..... ۷۲
- تصویر ۳-۷. فضای داخلی مجتمع فرهنگی فرشچیان..... ۷۲
- تصویر ۳-۸. فرهنگ سرای نیاوران..... ۷۳
- تصویر ۳-۹. فرهنگ سرای نیاوران..... ۷۳
- تصویر ۳-۱۰. فرهنگ سرای نیاوران..... ۷۳
- تصویر ۳-۱۱. فضای داخلی فرهنگ سرای نیاوران..... ۷۵
- تصویر ۳-۱۲. فرهنگ سرای نیاوران..... ۷۶
- تصویر ۳-۱۳. فرهنگ سرای نیاوران..... ۷۶
- تصویر ۳-۱۴. کلیسای نور..... ۷۶
- تصویر ۳-۱۵. کلیسای نور..... ۷۷
- تصویر ۳-۱۶. کلیسای نور..... ۷۷
- تصویر ۳-۱۷. معبد آب..... ۷۸
- تصویر ۳-۱۸. معبد آب..... ۷۹
- تصویر ۳-۱۹. کلیسای روی آب..... ۸۰
- تصویر ۳-۲۰. کلیسای روی آب..... ۸۰
- تصویر ۴-۱. موقعیت شهر شیراز در استان فارس..... ۸۴
- تصویر ۴-۲. اقلیم استان فارس..... ۸۶
- تصویر ۴-۳. میزان بارندگی در ماه های مختلف سال در شهر شیراز..... ۸۸
- تصویر ۴-۴. نمودار جهت و سرعت باد در شهر شیراز..... ۸۸
- تصویر ۴-۵. موقعیت مجموعه در شهر شیراز..... ۹۰
- تصویر ۴-۶. موقعیت دسترسی های مجموعه در شهر شیراز..... ۹۱
- تصویر ۴-۷. موقعیت سایت پروژه در مجاورت آرامگاه حافظ در شهر شیراز..... ۹۵
- تصویر ۴-۸. دسترسی های سایت پروژه در مجاورت آرامگاه حافظ در شهر شیراز..... ۹۵
- تصویر ۴-۹. تحلیل اقلیمی سایت پروژه در مجاورت آرامگاه حافظ در شهر شیراز..... ۹۶
- تصویر ۴-۱۰. ارتباطات فضایی طرح..... ۹۹
- تصویر ۴-۱۱. ارتباطات فضایی طرح..... ۱۰۴
- تصویر ۴-۱۲. کانسپت حجمی شماره ۱..... ۱۰۴

- تصویر ۴-۱۳. کانسپت حجمی شماره ۱. ۱۰۴.....
- تصویر ۴-۱۴. کانسپت حجمی شماره ۱. ۱۰۴.....
- تصویر ۴-۱۵. ارتباطات فضایی طرح. ۱۰۵.....
- تصویر ۴-۱۶. کانسپت حجمی شماره ۲. ۱۰۵.....
- تصویر ۴-۱۷. کانسپت حجمی شماره ۲. ۱۰۵.....
- تصویر ۴-۱۸. کانسپت حجمی شماره ۲. ۱۰۵.....
- تصویر ۴-۱۹. ارتباطات فضایی طرح. ۱۰۶.....
- تصویر ۴-۲۰. کانسپت حجمی شماره ۳. ۱۰۶.....
- تصویر ۴-۲۱. کانسپت حجمی شماره ۳. ۱۰۶.....
- تصویر ۴-۲۲. کانسپت حجمی شماره ۳. ۱۰۶.....
- تصویر ۴-۲۳. پلان شماتیک کانسپت شماره ۴. ۱۰۷.....
- تصویر ۴-۲۴. کانسپت حجمی شماره ۴. ۱۰۷.....
- تصویر ۴-۲۵. کانسپت حجمی شماره ۴. ۱۰۷.....
- تصویر ۴-۲۶. کانسپت حجمی شماره ۴. ۱۰۷.....
- تصویر ۴-۲۷. پلان شماتیک کانسپت شماره ۵. ۱۰۸.....
- تصویر ۴-۲۸. کانسپت حجمی شماره ۵. ۱۰۸.....
- تصویر ۴-۲۹. عروج عارفانه به عنوان ایده اصلی طرح. ۱۰۹.....
- تصویر ۴-۳۰. توجه و بازگشت به درون. ۱۰۹.....
- تصویر ۴-۳۱. مسیر سیر و سلوک. ۱۰۹.....
- تصویر ۴-۳۲. نزول نور هدایت بر دل سالک. ۱۰۹.....
- تصویر ۴-۳۳. دروازه‌ای برای ورود به مجموعه. ۱۱۰.....
- تصویر ۴-۳۴. دروازه‌ای برای ورود به مجموعه. ۱۱۰.....
- تصویر ۴-۳۵. محور اصلی مجموعه. ۱۱۱.....
- تصویر ۴-۳۶. الگوی گودال باغچه در مجموعه. ۱۱۲.....
- تصویر ۴-۳۷. تأکید بر محور اصلی سایت. ۱۱۳.....
- تصویر ۴-۳۸. عملکرد آمفی تئاتر روباز. ۱۱۴.....
- تصویر ۴-۳۹. عملکرد آمفی تئاتر روباز. ۱۱۵.....
- تصویر ۴-۴۰. امتداد یافتن جویبار در تمام مجموعه. ۱۱۵.....
- تصویر ۴-۴۱. انقطاع محور حرکتی از طریق دیواره‌ی آمفی تئاتر. ۱۱۶.....

- تصویر ۴-۴۲. فرم شمسه، قافیه در طراحی مجموعه. ۱۱۷.....
- تصویر ۴-۴۳. جانمایی اولیه حوزه‌های عملکردی در سایت (طبقه ۲-). ۱۲۲.....
- تصویر ۴-۴۴. جانمایی اولیه حوزه‌های عملکردی در سایت. ۱۲۲.....
- تصویر ۴-۴۵. دسترسی و نحوه ارتباط حوزه‌های عملکردی در سایت. ۱۲۲.....
- تصویر ۴-۴۶. دیاگرام فضایی بخش پژوهشی طبقه ۲-. ۱۲۳.....
- تصویر ۴-۴۷. دیاگرام فضایی بخش نمایشی طبقه ۲-. ۱۲۳.....
- تصویر ۴-۴۸. دیاگرام فضایی بخش آموزشی طبقه ۱-. ۱۲۴.....
- تصویر ۴-۴۹. دیاگرام فضایی بخش رستوران و کافه طبقه ۱-. ۱۲۴.....
- تصویر ۴-۵۰. دیاگرام فضایی بخش اداری طبقه ۱-. ۱۲۵.....
- تصویر ۴-۵۱. جانمایی نهایی حوزه‌های عملکردی در سایت طبقه ۲-. ۱۲۵.....
- تصویر ۴-۵۲. جانمایی نهایی حوزه‌های عملکردی در سایت طبقه ۱-. ۱۲۶.....
- تصویر ۴-۵۳. نمایی از قرار گیری نهایی حوزه‌های عملکردی در سایت. ۱۲۶.....

لازمه درک یک اثر هنری توسط مخاطب، شکل‌گیری مکالمه میان طرفین است. شرط وقوع این رویداد، زمینه‌ای مشترک برای شروع مکالمه است. چه بسا بتوان دلیل مقبولیت بناهای سنتی در نزد مخاطبان و سیل نظرات منتقدانه و حاکی از عدم رضایت درباره بناهای معاصر را با توضیحات ارائه شده تبیین کرد. به طور کلی می‌توان چنین بیان کرد که سیر غالب معماری کشور ما در سال‌های اخیر یا به سمت طراحی بر پایه مسائل عملکردی صرف و توجه به مسائل اقتصادی بوده است؛ یا تحت تأثیر معماری غرب، بیانی گنگ، نامأنوس و غریب دارد. در هر دو صورت ارتباط عمیقی میان مخاطب و اثر شکل نمی‌گیرد. از سویی دیگر در معماری سنتی ایران، معمار اثر خود را در راستای باورها، اعتقادات و فرهنگ زمانه خویش بنا نموده و معماری دارای هویت است. این هویت و اصالت است که به عنوان عامل اشتراک، زمینه را برای شروع ارتباط میان بنا و مخاطب برقرار کرده است. پژوهش پیش رو قصد دارد تا با بررسی مفاهیم معنایی معماری سنتی و ادبیات کلاسیک در حوزه‌ی عرفانی، به خصوص اشعار و غزلیات حافظ با این مضمون، به عنوان دو عرصه‌ی مهم منعکس‌کننده‌ی وجوه فرهنگی جامعه سنتی، به شناسایی ارزش‌های ثابت در فرهنگ اصیل ایرانی و فصل مشترک میان شعر و معماری و در نهایت به طراحی‌ای مبتنی بر هویت و اصالت ایرانی، و هم‌راستا با نیازهای زمانه برسد.

این پژوهش از چهار فصل تشکیل شده است. در فصل اول کلیات پژوهش شامل مساله، ضرورت اهداف، فرضیه، روش و ساختار پژوهش بیان شده است. در فصل دوم مبانی نظری پژوهش شامل عرفان در معماری سنتی ایران، عرفان در ادبیات و رابطه میان شعر و معماری تبیین شده است. همچنین اندیشه‌های عرفانی حافظ مورد بررسی قرار گرفته است و بخشی از این مباحث که در طراحی مجموعه اهمیت داشته‌اند، ارائه شده است. در فصل سوم مصادیق موردی معرفی شده است و در انتها فصل چهارم، معرف فرایند طراحی می‌باشد. در این فصل اطلاعات مربوط به موضوع طراحی و بستر شکل‌گیری طرح، آورده شده است. بعد از آن، ملاحظات شکل‌گیری طرح مشخص شده و در نهایت، طرح مورد نظر بر اساس بررسی‌های صورت گرفته بر روی مفاهیم عرفانی غزلیات حافظ در فصل دوم، ارائه شده است.

کلید واژگان: عرفان، غزلیات حافظ، مؤلفه‌های معنایی معماری سنتی، اصل وحدت.

انسان امروزی در پس نقاب مدرنیته و به رغم همه‌ی پیشرفت‌ها و تجملات، همواره خلائئ بزرگ را به دوش می‌کشد. قرن بیستم، قرن سلطه‌ی بشر بر زمین است، اما نتیجه‌ی این همه دستاورد، گویی جز تنزل انسان از انسانیت خویش نبوده است. به راستی با وجود دستاورد های عظیمی که امروزه در زمینه های گوناگون علمی حاصل شده است؛ چرا کماکان احساس خلای در انسان بارز است؛ پاسخ واضح است. بر خلاف تفکر مدرن، تنها توجه به نیازهای فیزیکی و مادی برای آسایش انسان کافی نیست. زیرا بشر بعد فراتر و والاتری دارد که حقیقت وجودی او را به عرصه‌ی ظهور می‌رساند. بعدی که انسان را از سایر مخلوقات متمایز کرده و او را شایسته‌ی جانیشینی خدا بر روی زمین می‌گرداند. بعد معنوی یا به تعبیر ادیان «روح» که درگاه اتصال او با عالم والاست. نادیده گرفتن آن به مشکلات و معضلات انسان معاصر دامن می‌زند. او، غافل از جایگاه والای خویش غرق در لذات دنیوی و بی اطلاع از هدف والای آفرینش است. این آشفتگی، مادی‌گرایی و بریدن از اصل، در همه‌ی عرصه‌های زندگی بشر به چشم می‌خورد و معماری هم از این قائده مستثنی نیست.

معماری امروز ما تبدیل به آشفته‌بازاری شده است که هر کس ساز خویش را می‌نوازد. هیچ انسجام و یکپارچگی‌ای به چشم نمی‌خورد. در این میان افراد سودجو نیز به نابسامانی‌ها دامن می‌زنند و افسوس که ارزش‌های والای انسانی دیگر جایگاهی ندارند. متأسفانه معماری معاصر ما غالباً به دور از هویت و اصالت ایرانی خویش است. این در حالی است که آثار معماری هر سرزمینی به عنوان نمادی برای معرفی هویت و فرهنگ آن مرز و بوم شناخته می‌شود و نقش به‌سزایی در گسترش مؤلفه‌های فرهنگی و هنجارهای اجتماعی ایفا می‌کنند. لذا بی‌توجهی به روند کنونی ممکن است، تأثیرات سوئی بر فرهنگ ما بگذارد؛ چراکه معماری و فرهنگ همواره از هم تأثیر پذیرفته و برهم تأثیر می‌گذارند. اما در گذشته و در جامعه‌ی سنتی، بعد معنوی وجود انسان بیشتر در معرض توجه قرار داشت و اصول روحانی در همه‌ی ابعاد یک جامعه‌ی سنتی سایه می‌افکند. تمامی وجوه زندگی در یک جامعه‌ی سنتی با هم گره خورده و ارتباطی تنگاتنگ مابین آن‌ها برقرار بود. ارزش‌های معنوی، باورها، اعتقادها و مؤلفه‌های فرهنگی، تأثیر عمیقی بر معماری، هنر، ادب و ... می‌گذاشتند. معماری سنتی ارتباط نزدیکی با جهان بینی عصر خود داشت. انسان سنتی در دنیایی پر از معنا زندگی می‌کرد. یک وحدت، کلیت و انسجام در تمامی ابعاد زندگی انسان سنتی حاکم بود که ریشه آن از اعتقادات عمیق و استوار او سرچشمه می‌گرفت.

پژوهش پیش رو قصد دارد ابتدا سر جاودانگی معماری سنتی را بشناسد و آن را به شیوه‌ای امروزی به عنوان مرهمی بر درد بی‌هویتی معماری به کار بندد. هدف از رجوع به سنت، تقلید یک به یک از گذشته؛ که متأسفانه تا کنون بیشتر شاهد آن بوده‌ایم؛ نیست. بلکه هدف کشف مفاهیم نهفته در سنت و فرهنگ و دمیدن آن در کالبد معماری معاصر است. بدین منظور پژوهش پیش رو قصد دارد تا با بررسی معماری سنتی، از دیدگاهی معنایی، به روح و مفاهیم عرفانی نهفته در آن دست یابد. از سویی دیگر فرهنگ و ادبیات هر ملت آینه‌ی تمام‌نمایی از اعتقادات و باورهای آن ملت است، که بازگوکننده‌ی ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر آن جامعه است. لذا با رجوع به آن می‌توان به درک عمیقی از مفاهیم نهفته در فرهنگ دست یافت. معمار و شاعر همانند هم سعی در خلق فضای ذهنی خود دارند؛ منتها با ابزاری متفاوت. ابزار معمار مصالح خشت و سنگ است و ابزار شاعر

واژه‌ها. فضاهای معماری سنتی با روحی معنوی، همانند شعری پرمایه در روح و جان آدمی نفوذ می‌کند. آنچه که از حس حضور و لمس معنویات در این فضا به انسان دست می‌دهد؛ جدای از مفاهیم عرفانی و معنوی در اشعار شعرایی نظیر حافظ و مولوی نیست. چراکه میل به وصال معبود و معشوق در تک تک ابیات آن‌ها موج می‌زند؛ همانند تجلی حس وحدتی که در تک تک فضاهای معماری سنتی قابل درک و لمس است.

سپس با بررسی نحوه‌ی ارتباط ادبیات عرفانی با معماری و استخراج نقاط اشتراک شعر و معماری، به درکی واضح از چگونگی تأثیرگذاری این دو بر هم خواهیم رسید. با توجه به عملکرد فرهنگی- ادبی خانه‌ی شعر و ادب، در نهایت با تحلیل مصادیق در دو گروه عملکردی و معنایی، به احکام طراحی و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر طرح، دست خواهیم یافت. رویکرد عرفانی‌ای که برای این طراحی برگزیده شده، به خلق فضاهایی معنوی که انسان را به مکاشفه و عروج نزدیک می‌کند، کمک به‌سزایی خواهد نمود. با استفاده از عرفان به عنوان کلید گشایش عالم معنا، به کشف عناصر ثابت در معماری خواهیم پرداخت؛ تا بتوان آن‌ها را به شکلی امروزی و متناسب با شرایط روز به کار بست. آن هنگام است که شاید بتوان گفت؛ معماری با دیده‌ی جان درک می‌شود و با همه نسل‌ها در همه اعصار، قادر به برقراری ارتباط خواهد بود.

فصل اول:

کلیات پژوهش

۱-۱. بیان مساله و ضرورت تحقیق

معماری ایرانی در قرون گذشته، ارتباطی نزدیک با مفاهیم فرهنگی جامعه، از جمله عرفان، حکمت و فلسفه داشت. پس از آغاز دوره‌ی مدرن در جهان غرب و رسوخ تفکر مدرن به فرهنگ و معماری جامعه ما، این ارتباط و پیوند تنگاتنگ میان معماری ایران و مضامین فرهنگی از میان رفت؛ چنانکه نتیجه‌ی این امر، عدم آگاهی نسبت به مؤلفه‌های اصیل فرهنگی در طراحی و ایجاد آشفستگی در آثار معماری امروزی شد. بر این اساس شاید بتوان گفت؛ که معماری امروزی ما غالباً چیزی جز تقلید کورکورانه از الگوهای غربی نیست. خلق آثاری فاقد هویت ملی و بعضاً در تضاد با معماری اصیل ایرانی و با هدف شگفتی آفرینی و خودنمایی هرچه بیشتر، روز به روز کالبد، سیما و منظر شهرهای ما را با مخاطرات بصری بیشتری روبه‌رو می‌سازد. معماری بخش مهمی از فرهنگ را شکل می‌دهد. بی‌توجهی نسبت به روندی که بخش اعظمی از سازندگان در پیش گرفته‌اند، می‌تواند تاثیرات سوء قابل توجهی بر فرهنگ ما بگذارد. آثار معماری، به عنوان نمادی برای معرفی هویت هر کشور، بسیار حائز اهمیت بوده و نمی‌توان به سادگی از کنار این روند گذشت. هدف از خلق آثار معماری چیزی فراتر از نیازهای مادی است. معماری به معنای کالبد صرف نیست، و می‌بایست در بطن خویش، ظرفی برای جسم و جان آدمی فراهم آورد. بنا به اعتقاد کرباسی، "عواملی چون تکرار محض صورت‌های معماری گذشته، اصالت تمایز، شگفتی آفرینی و ابراز خودخواهانه‌ی خویش و پذیرش کثرت و تغییر محض یا ایجاد وحدت از طریق یکسان و همانند سازی و اهمیت یافتن صرف صورت معماری بدون اعتنا به معنای آن، به این بی‌معیاری و نابسامانی دامن زده است" (کرباسی ۱۳۹۱، ۶۱). پاره‌ای از این معضلات به دلیل توجه صرف به صورت معماری و غفلت از معنا، باطن و اصالت فضا است. بی‌اعتنایی نسبت به این آشفستگی‌ها روند آینده‌ی معماری ما را مبهم‌تر نموده و بانگ بی‌هویتی را بیش از پیش سر خواهد داد.

شهر شیراز، به عنوان نمادی که معرف فرهنگ و هنر اصیل ایرانی است؛ همواره مورد توجه گردشگران خارجی و داخلی بوده. لذا طراحی مرکزی فرهنگی- ادبی در این شهر، می‌تواند تأثیر به‌سزایی در بازشناساندن و ترویج مضامین فرهنگی ما، چه در سطح ملی و چه در سطح بین‌المللی داشته باشد. محدوده‌ی آرامگاه حافظ، به عنوان یکی از مؤثرترین قطب‌های گردشگری از پتانسیل بالایی جهت طراحی مجموعه‌ای تحت عنوان خانه‌ی شعر و ادب پارسی برخوردار است. در واقع می‌خواهیم از طریق مفاهیم معنوی و عرفانی، به عنوان یکی از مؤلفه‌های مؤثر در معنا بخشی به فضاهای معماری امروز، بهره بگیریم. در این راستا رجوع بنیادین به مبانی فرهنگی ضروری به نظر می‌رسد. عمده توجه و تاکید این پژوهش هویت بخشیدن و اصلاح روند معماری امروزی، در راستای ادامه‌ی منطقی ارزش‌هایمان، از طریق مباحث معنایی در معماری است؛ تا با موشکافی در ادبیات عرفانی و مفاهیم نهفته در آن به عنوان کلید کشف ارزش‌های ثابت فرهنگی و باورهای اجتماعی ایرانی، روح مفاهیم فرهنگی را استخراج نموده و در طراحی به کار بندیم. همانطور که پیش تر اشاره شد، معماری معاصر ایران غالباً روندی نابسامان و آشفته را در پیش گرفته است و هر روز بیش از پیش از اصالت و هویت ایرانی فاصله می‌گیرد. پرداختن به این موضوع به صورت ریشه‌ای و چاره اندیشی برای آن می‌تواند، روند حال حاضر را بهبود بخشد و آینده‌ای بهتر برای معماری فردا ترسیم نماید. به علاوه اینکه نسل آینده‌ی معماران، با مؤلفه‌های فرهنگی خویش در طراحی بیشتر آشنا شده و مدرنیته را به معنای کنار گذاشتن ارزش‌ها تلقی

نخواهند کرد. در واقع هدف از بازنگری در گذشته، تقلید صرف از آثار سنتی و تکرار یک به یک سنت نیست؛ بلکه می‌خواهیم با بازبینی ارزش‌های فرهنگی گذشته، از طریق رجوع به متون ادبی در حوزه‌ی عرفانی و استخراج مؤلفه‌های مرتبط با طراحی و به کارگیری آن‌ها در معماری امروز، به شیوه‌ای نوین و همگام با پیشرفت‌های عصر حاضر به پیش روییم. معماری به عنوان یکی از مؤلفه‌های پویای فرهنگ، می‌تواند از این طریق نقشی فعال در جهت احیا و حفظ هویت فرهنگ اصیل ایرانی ایفا نماید.

۱-۲. فرضیه

بر اساس مطالب گفته شده، ممکن است بتوان با بهره‌گیری از مؤلفه‌های فرهنگی و مفاهیم نهفته در معماری و ادبیات در حوزه‌ی عرفان، به احکامی برای طراحی رسید که نه تنها متناسب با نیازهای روز است بلکه به شکلی شایسته، بازتاب‌دهنده‌ی هویت اصیل ایرانی نیز می‌باشد. بنابراین، فرضیه‌ی تحقیق را می‌توان به صورت زیر بیان نمود:

«به نظر می‌رسد مؤلفه‌ها، معیارها و اصولی در حوزه طراحی با رویکرد عرفان شناختی و معنایی وجود دارد؛ که می‌توان با استخراج آن‌ها از مفاهیم معماری سنتی و ادبیات کلاسیک، و تعمیم آن به فرآیند طراحی معماری معاصر، به معماری‌ای ملتزم بر هویت اصیل ایرانی به شیوه‌ای نوین، دست یافت.»

۱-۳. اهداف

۱. استخراج روح مؤلفه‌های فرهنگی و ارزش‌های معنوی نهفته در معماری سنتی ایرانی و مفاهیم موجود در اشعار حافظ در حوزه عرفانی و تطبیق آن با معماری؛
۲. بررسی نقاط اشتراک و نحوه‌ی تاثیرگذاری شعر بر معماری؛
۳. صدور احکام طراحی، برگرفته از مطالعات انجام شده و کاربست این احکام در جهت انجام طراحی‌ای برگرفته از مؤلفه‌های اصیل فرهنگی به شیوه‌ای امروزی و در قالبی نوین در انطباق با نیازهای نسل نو؛
۴. طراحی مرکز فرهنگی- ادبی، تحت عنوان خانه‌ی شعر و ادب پارسی در جوار آرامگاه حافظ، با در نظر گرفتن شیوه‌های جدید، بر اساس الگوهای مستخرج از مفاهیم نهفته در سنت و فرهنگ ایرانی در جهت خلق اثری که معرف هویت اصیل ایرانی باشد.

۱-۴. سوالات تحقیق

۱. معیارهای طراحی معماری بطور اعم، با استفاده از مؤلفه‌های فرهنگی و براساس رویکرد عرفانی اشعار حافظ چیست؟
۲. اصول طراحی بطور اخص در فرآیند مساله‌گشایی طراحی با رویکرد عرفانی و با هدف احیای هویت اصیل ایرانی چیست؟

۳. چگونه می‌توان مؤلفه‌های فرهنگی و ارزشهای معنوی را به شیوه‌ای امروزی در طراحی معماری به کار برد؟

۴. چگونه می‌توان با بهره‌گیری از مفاهیم عرفانی و معنوی، به طراحی مرکزی فرهنگی-ادبی، تحت عنوان

خانه شعر و ادب پارسی در جوار آرامگاه حافظ که معرف هویت ایرانی باشد، پرداخت؟

۱-۵. قلمرو تحقیق

در این پژوهش، با توجه به اینکه هدف اصلی، رسیدن به مؤلفه‌هایی تاثیرگذار بر طراحی، جهت احیای هویت اصیل ایرانی، در معماری معاصر می‌باشد؛ لذا نیاز به بررسی معماری سنتی، از دیدگاه معنایی و مفهومی به وضوح احساس می‌شود؛ تا با این بررسی، بتوان به درک روشنی از مفاهیم عرفانی و معنوی نهفته در معماری سنتی دست یابیم. به علاوه با توجه به عنوان پروژه، یعنی خانه‌ی شعر و ادب پارسی و بنا به قرارگیری این مرکز فرهنگی-ادبی در جوار آرامگاه حافظ، اهمیت و لزوم پرداختن به ادبیات و شعر کلاسیک و چگونگی تاثیرگذاری شعر و ادبیات بر معماری، به عنوان یکی از وجوه مهم تجلی دهنده‌ی ارزش‌های فرهنگی، انکارناپذیر است. بنا به رویکرد عرفانی‌ای که برای پروژه در نظر گرفته شده، بررسی شعر و ادبیات کلاسیک تنها به حوزه‌ی عرفانی و بر اساس موقعیت قرارگیری پروژه، بیشتر به اشعار حافظ، اختصاص خواهد یافت.

۱-۶. روش کلی پژوهش و مراحل انجام آن

تدوین چارچوب نظری تحقیق مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد، که اطلاعات آن عمدتاً از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بعضاً مشاهدات صورت‌گرفته، جمع‌آوری می‌شود. درنهایت با تحلیل و مقایسه این اطلاعات، مؤلفه‌ها و دستورالعمل‌های طراحی بر اساس رویکرد عرفانی و با هدف احیای هویت ایرانی، استخراج و تدوین می‌گردد.

در این پژوهش، ابتدا از طریق مطالعات کتابخانه‌ای به جمع‌آوری و تدوین مفاهیم معنوی و هدف‌گایی در معماری سنتی، پرداخته می‌شود. سپس آن دسته از مؤلفه‌های معنوی‌ای که می‌توانند با طراحی معماری به شیوه‌ای نوین و با هدف احیای هویت ایرانی، مرتبط باشند؛ استخراج می‌گردند. بعد از آن به بررسی و تحلیل اشعار حافظ از نقطه نظر مفاهیم عرفانی و نحوه ارتباط آن با معماری سنتی پرداخته می‌شود؛ تا چگونگی ارتباط این دو، نقاط اشتراک و نحوه تاثیرگذاری شعر بر معماری آشکارگردد. در مرحله بعد با مشاهده و آنالیز مصادیقی که از لحاظ عملکردی (مراکز فرهنگی) و از لحاظ معنایی (رویکرد عرفانی و مفهومی) با موضوع پروژه قرابت دارند؛ به نتایج لازم جهت طراحی مرکز فرهنگی-ادبی خانه‌ی شعر و ادب پارسی با رویکرد عرفانی دست خواهیم یافت و در نهایت روش‌هایی جهت طراحی با رویکرد مد نظر، پیشنهاد و ارائه خواهد شد. بر این اساس انجام این پژوهش به طور کلی از شش مرحله به قرار زیر تشکیل شده است:

۱. تحلیل و استخراج مفاهیم معنوی و عرفانی نهفته در معماری سنتی که ریشه در باورهای معنوی و اعتقادات

انسان سنتی داشته‌اند؛

۲. بررسی اشعار حافظ از نقطه نظر مفاهیم عرفانی و نحوه‌ی ارتباط آن با معماری؛

۳. استخراج نقاط اشتراک و قابل قیاس شعر و معماری و نحوه‌ی تاثیرگذاری شعر بر فضای معماری؛